

УДК 94:351.75 (477.73)

Калкутіна Н.В., Миколаївський державний університет імені В.О.Сухомлинського

Калкутіна Наталія Володимирівна (1980 р.н.). У 2002 році закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету; магістратуру при Миколаївському державному університеті у 2003 р. Аспірантка кафедри історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації – “Миколаївське градоначальство (1900-1917 рр.)”.

Стан охорони правопорядку та боротьба з революційним рухом у Миколаєві на початку ХХ ст.

У статті охарактеризовано стан охорони правопорядку та організацію роботи миколаївської поліції. Автор також звертає увагу на боротьбу з революційним рухом на початку ХХ ст.

In this article the state of guarding of law-order and organization of work of Nikolaev police is characterized. The author also pays attention to the struggle with revolutionary movement at the beginning

Питання охорони правопорядку особливо гостро постає з розгортанням революційних виступів на початку ХХ століття. Градоначальнику як представнику верховної влади необхідно було забезпечити функціональність поліції, особливо в політично нестабільних умовах.

Проблема організації роботи поліцейських установ в регіонах майже не висвітлена в краєзнавчій літературі. В переважній більшості дослідники розглядали діяльність правоохоронців Миколаєва в контексті революційних подій. Деякі відомості з даної проблеми містяться в працях дореволюційних істориків [1]. Основними джерелами для вивчення цього питання є, звичайно, архівні матеріали, видання довідкового характеру, законодавчі акти і т.ін.

Отже, мета даного дослідження – на основі джерельних матеріалів коротко висвітлити стан правопорядку в Миколаєві на початку минулого століття, зокрема діяльність місцевої поліції, направлену на охорону самодержавного ладу та боротьбу з революційними настроями серед населення міста.

В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у зв'язку зі збільшенням кількості населення міста та з розвитком його торгово-промислового потенціалу

зросла й кількість злочинів як загальнокримінальних, так і політичних. В переважній своїй більшості злочини ці залишалися безкарними, що ставало небезпечним для громадського порядку міста.

Крадіжки на досить значні суми, що мали місце в Миколаєві та його хуторах, здійснювались в основному іногородніми злочинцями, які час від часу прибували сюди на пароплавах та залізницею, залишаючись при цьому невідомими місцевій поліції, а відтак невлвовимими. Безкарними лишалися і місцеві рецидивісти. Без належного нагляду перебувала антиурядова та сіоністська пропаганда. За діяльністю її головних агітаторів неможливо було встановити фактичний нагляд через відсутність досвідчених та кваліфікованих кадрів.

Штат миколаївської міської поліції було сформовано на основі затвердженого 5 січня 1904 р. її штату, постанови департаменту поліції від 22 березня 1906 р. та ст. 138 городского положення 1892 р.

Так, в Миколаєві діяла поліція міська, заводська, портової частини, а також поліціанти, що утримувалися коштом приватних осіб. Станом на 9 листопада 1907 р. штат миколаївської міської поліції складався з: поліцмейстера, його помічника, поліцейської

канцелярії, секретаря, скарбника, столоначальника, 5-ти приватних приставів, 8-ми їх помічників, 33 околоточних наглядачів, 30 кінних вартових, 10 старших та 215 молодших городових. На утримання міської поліції казною щорічно витрачалося 64950 руб.

Портова дільниця, сформована на основі затверджених 24 березня та 5 травня 1903 р., 15 грудня 1905 р. та 26 жовтня 1906 р. штатів поліцейських чиновників в деяких приморських районах, складалась із пристава та його помічника, околоточного наглядача, 6 старших та 18 молодших городових та канцелярії дільниці. Всі витрати на виплату жалування, квартирне утримання, канцелярські витрати та витрати на аренду приміщення для канцелярії портової дільниці, а також на обмундирування для городових були покладені на громадські установи. Загальний обсяг витрат становив 11624 руб.

Заводська поліція у складі 2 околоточних наглядачів, 2 старших та 29 молодших городових утримувалась виключно за рахунок приватних осіб і обходилася їм у 8360 руб.

Також діяли спеціально відряджені на прохання приватних осіб та установ околоточний наглядач, старший городовий та 75 молодших. Утримувалися вони за рахунок замовників [2].

Миколаївський градоначальник, контр-адмірал О.А.Енквіст, величезним мінусом в організації роботи поліції вважав відсутність у місті розшукового відділення. Діяльність же в цьому напрямку поліцейських чиновників не давала бажаного результату в силу обтяження їх виконанням інших обов'язків, покладених на поліцію законом. Місцева поліція, до того ж, не мала у своєму розпорядженні достатньої кількості коштів: на потреби розшукової діяльності виділялося лише 30 руб. на рік. У світлі такого неблагонадійного становища Енквіст звернувся до міністерства внутрішніх справ з проханням дозволити запровадити в Миколаєві розшукове відділення та асигнувати на його потреби хоча б 6000 руб. на рік.

У даному клопотанні містилася пропозиція організувати розшукове відділення на початку 1904 року, оскільки було помічено посилення заворушень серед заводських робітників, головною метою яких була організація страйків на місцевих заводах та ремонтних закладах.

Градоначальник отримав від департаменту поліції відповідь, у якій зазначалося, що у зв'язку із обмеженістю асигнувань на розшукову частину міністерство внутрішніх справ не має можливості надати необхідну суму, розмір якої, до того ж, перевищував кошти, відведені на аналогічні потреби у всіх інших частинах імперії, що знаходяться в однорідних з Миколаєвом умовах. Так, сума, виділена на розшукові потреби в таких

густонаселених промислових губерніях, як Харківська, Херсонська, Таврійська та Саратовська, коливалася між 1 та 4 тис. руб., включаючи витрати на розшук як в губернському, так і у всіх інших повітових містах кожної губернії, а на розшукову частину всієї Санкт-Петербурзької губернії, за винятком столиці, відводилося лише 7 тис. руб. [3]. При цьому департамент поліції не вважав, враховуючи нещодавне посилення штатів миколаївської міської поліції, що справа буде вирішена на користь міста.

Миколаївський поліцеймейстер з цього приводу зауважував, що при розгляді Миколаєва як адміністративної одиниці слід враховувати ту обставину, що його важко підвести під одну категорію з іншими містами імперії внаслідок його характерних особливостей. Адже Миколаїв не був ні губернським, ні повітовим містом; він, знаходячись в Херсонській губернії, стояв зовсім ізольовано в адміністративному сенсі, а тому щодо нього доводилося виробляти зовсім новий тип і штат управління.

До того ж слід зауважити, що на початок ХХ ст. народонаселення міста, за даними перепису 1897 р., в зимовий час складало близько 100000 чол. В літній період в результаті напливу сюди прийшлого робітного люду – до 120-130 тис. [4].

Серед своїх постійних жителів Миколаїв мав 10% неблагонадійних осіб, що поповнювалися прийшлими робітниками.

З відкриттям в місті 3-х великих заводів – Французького, Чорноморського та заводу братів Донських – в ньому почали з'являтися у політичному відношенні неблагонадійні особи, серед яких поліцією були виявлені причетні до кількох підпільних антиурядових типографій.

Слід наголосити на тому, що географічне положення Миколаєва, який на початку минулого століття сполучався водними шляхами, залізничною мережею та трьома поштовими трактами з найбільшими центрами революційного руху – Одесою, Києвом, Катеринославом та Харковом – у зв'язку з торгово-промисловим та фабрично-заводським характером діяльності населення, сприяло притоку сюди неблагонадійних в політичному відношенні осіб. Вони обрали Миколаїв місцем постійного проживання та організували дві найбільш небезпечні для самодержавства організації: Миколаївський комітет Російської соціал-демократичної робітничої партії та Миколаївський осередок соціалістично-революціонерів. Ці організації створювали серед робітників місцевих заводів, торговельного порту та адміралтейства численні робітничі гуртки, де велася пропаганда революційних ідей шляхом читання та розповсюдження нелегальних видань [5]. Так, при обшуках вилучались газети "Радикал", "Молва", "Новая жизнь", "Новая

Россия”, “Пролетарий”, примірники журналу “Пламя”, брошури “Интеллигенция и пролетариат”, “Песни свободы”, програми РСДРП та ін. [6].

Результатом їх пропагандистської роботи стали страйки на миколаївських підприємствах. Робітники, зокрема, вимагали надання невідкладної медичної допомоги (в т.ч. відвідування фельдшера тричі на тиждень для перев’язок), 8-годинного робочого дня, ввічливого ставлення, проведення перевірки робітників в робочий час, а не після закінчення робіт, розміщення годинника на видному місці, здійснення розрахунку в робочий час тощо [7].

Крім зазначених партійних осередків, у Миколаєві були створені й нові організації: “Бунд”, “Поалей-Ціон” та ін., що склалися виключно з єврейського населення, яке брало найактивнішу участь в революційному русі. Для прикладу можна навести дані про політичних в’язнів, що утримувались в Миколаївському виправному арештантському відділенні в червні 1906 року, де 16 з 27 мали єврейські прізвища [8].

За отриманими з МВС відомостями, послідовники сіонізму, що розгорнули широку діяльність в Миколаєві, передбачали організувати в одному з міст імперії з’їзд з метою підготовки до всесвітнього конгресу сіоністів, що передбачався восени 1903 р.

Зі свідчень департаменту поліції про т.зв. сіоністські спілки можна зробити висновок, що останні направили свою діяльність на розвиток та зміцнення національної єврейської ідеї, проповідуючи згуртування в замкнені організації євреїв у місцях їх проживання. Напрямок цей суперечив ідеї асиміляції євреїв з іншими народами, поглиблював ворожнечу між ними, що йшло врозріз з російською державницькою політикою.

У зв’язку з цим департамент поліції надав вказівки щодо послідовників сіонізму:

- 1) пропаганда ідей сіонізму в людних місцях заборонялась. З цією метою необхідно було перешкоджати діяльності спеціальних сіоністських агітаторів, т.зв. “магідів”, які їздили по містах та маленьких містечках з проповідями, привертаючи до лав сіоністського руху пересічних громадян, особливо вихідців з нижчих верств;
- 2) підлягали забороні вже існуючі сіоністські організації, що були розкидані по всій Росії, включаючи Сибір, губернії Царства Польського, Кавказ та російські середньоазійські володіння;
- 3) з’їзди представників та учасників сіоністських організацій заборонялись;
- 4) усілякі грошові збори на цілі сіоністів, обіг серед населення акцій, тимчасових свідоцтв Єврейського колоніального банку в Лондоні, а також збір на поповнення “Національного єврейського фонду”, запровадженого там же,

що стягувався в деяких містах з усього єврейського населення, повинен був терміново зупинитись. Особи, які очолювали сіоністські організації, повинні були відмовитися від керівництва сіоністським рухом та припинити грошові стягнення. Грошові суми, що знаходились у розпорядженні сіоністських організацій, необхідно було направляти до єврейських благодійних установ (наприклад до “Товариства допомоги євреям”, що знаходилося в Одесі, ремісникам та селянам Сирії та Палестини);

- 5) необхідно було вести спостереження за створенням сіоністами нових та вже існуючих єврейських шкіл (хедерів), бібліотек, читалень, суботніх шкіл для дорослих, метою яких є вивчення давньоєврейської мови, публічних читань та інших установ. Єврейські школи, відкриття яких було дозволене урядом для задоволення віросповідних потреб єврейського населення імперії, під керівництвом сіоністських діячів не повинні були набувати характеру установ для розвитку національної відокремленості російського єврейства;
- 6) при представленні на затвердження центральних органів МВС кандидатів на виборні посади равинів потрібно було надавати зібрані на місцях свідчення про приналежність кандидатів до сіоністських організацій [9].

Революційне єврейство також мало свої друковані органи: “Всеобщий еврейский рабочий Союз в Литве, Польше и России”, “Бунд”, “Эмигрант”, “Еврейское воспитание” та ін.

Не слід залишати поза увагою і анархістські угруповання, які, грабуючи населення, додавали проблем місцевим правоохоронцям.

Величезна кількість злочинів породжувала таку масу судових справ, що штат судового відомства, який існував у Миколаєві, не в змозі був впоратися зі справами, що їх передавала поліція, у зв’язку з чим штат прокурорської та слідчої влади був збільшений: замість одного було призначено 3 товариша прокурора та замість 2-х – 4-х слідчих. Департаментом поліції було посилено жандармський нагляд в місті: сюди були відряджені ще 2 жандармських офіцери для здійснення допитів та з травня 1904 р. запроваджено Охоронне відділення. Але збільшення штату миколаївської міської поліції та організація охоронного відділення надто слабо вплинули на зменшення кількості злочинів, причому винні у цих злочинах, як і раніше, в переважній більшості випадків залишалися невиявленими [10].

Діяльність поліції не обмежувалась лише роботою в сфері судовій та жандармській. На

неї було покладено ще й масу інших обов'язків як постійного характеру, так і тимчасового.

Особливо важко доводилося працювати околоточним наглядачам, кількість яких в місті була вкрай обмеженою, при тому, що справ у них було достатньо: вони чергували у відділку, у театрі, в цирку, призначалися в наряди в сади товариства тверезості, на бульвар, вокзал, пароплавні пристані і, окрім цього, завідували околотком, виконували доручення по грошових стягненнях, врученню повісток, здійсненню допитів, розшуку підозрюваних. Якщо не брати до уваги околоточних наглядачів, що знаходились при канцелярії миколаївського поліцеймейстера для завідування таємним листуванням та реєстратурою, то на 100-тисячне місто, розбите на околотки, припадало 25 околоточних наглядачів, причому околоток кожного складав у середньому цифру в 4000 чол.

Не кращою справа була і з городовими. На місто припадало 225 городових та 30 вартових. Якщо з цього списку виключити 18 чоловік позаштатних наглядачів, які виконували всі функції штатних, то лишалося 237 чол.

Частина городових стояла на постах в місті, інші знаходилась при міській поліції, решта – при відділках. Вартові виконували обов'язки посильних та інколи несли постову службу. Таким чином, деякі райони міста фактично залишались без поліцейського нагляду, особливо у нічний час, і відповідно охорона пересічного громадянина від пограбувань, крадіжок, розбоїв та вбивств не могла бути ефективною. Нічна ж варта, що утримувалася за рахунок приватних осіб, була досить слабкою та недисциплінованою [11].

Виходячи з того, що місячна платня городового складала 15 руб. [12], то в поліції затримувались, як правило, особи, вкрай обмежені у коштах, в переважній більшості неенергійні та безініціативні, слабкі як фізично, так і морально. І тут постає питання: чи можна було за таких умов мати на службі відважних, надійних людей, які знають свою справу і здатні ефективно працювати у напрямку пошуків зловмисників різних категорій? Хто з них згодився б піти на таку небезпечну, важку справу за 15 руб.? А між тим засилля пограбувань та ріст злочинності загалом вимагало безперервної розшукової роботи. І чи міг городовий, простоявши на посту 6-12 годин, йти потім на розшуку злочинців?

Що ж до поліцеймейстера, то до його обов'язків входили збір інформації про всі злочини, скоєні в місті, здійснення контролю за роботою підлеглих йому поліцейських чиновників (6 приставів, 9 помічників, 33 околоточних наглядачів, чиновників канцелярії поліції, команди вартових, городових, нічних охоронців), зустріч високопосадовців, участь в

різного роду зібраннях та святкуваннях, засіданнях різноманітних комісій, пожежах, особистий нагляд за благоустроєм міста, прийом відвідувачів, листування, яке підлягало особистому віданню поліцеймейстера тощо [13].

Згідно з наказом від 5 квітня 1905 р. були внесені зміни до наказу по Миколаївському градоначальству від 11 травня 1904 р., відповідно до якого в деяких районах Миколаєва було збільшено кількість поліцейських постів за рахунок городовиків, що відбували службу по поліцейських дільницях [14].

Ще при адміралі М.П.Лазареві місто було поділене на адміністративно-поліцейські частини: Міську – від вул. Артилерійської до Садової, Адміралтейську (Адміралтейська слобідка) – від вул. Садової до 6-ї Слобідської. Міську частину згодом було поділено на дві: Одеську – від берега Бузького лиману до Соборної вулиці та Московську – від вул. Соборної до Садової. Адміралтейську частину також поділили на дві – першу та другу [15]. Отже, на початку століття поліцейські частини міста (Одеська, Московська, перша та друга Адміралтейські) склалися із 52 поліцейських постів: цілодобових, денних та нічних). Загалом до їх складу входило 132 городових. Але все ж таки кількість поліцейських постів не задовольняла потреб міста по забезпеченню безпеки та спокою його громадян.

Крім того, що штат миколаївської міської поліції був явно недостатній для забезпечення охорони правопорядку та громадського спокою жителів міста, поліціанти були ще й неналежним чином озброєні.

Градоначальник В.М.Зацаренний, обійнявши посаду, зазначав, що, ознайомившись зі справами міської поліції, не міг не звернути уваги на незадовільне її озброєння. Городові та кінні вартові були озброєні револьверами різноманітних конструкцій та калібрів старих систем, часто не придатних до використання. Не в кращому стані знаходилась і холодна зброя нижчого особового складу. Вона служила лише як доповнення до поліцейської форми, і розраховувати на неї у вирішальну мить при зіткненні з озброєними злочинцями було неможливо. В переважній більшості випадків злочинні елементи були краще озброєними, ніж поліціанти, що вкрай деморалізуюче діяло на останніх.

На озброєння городових окремих коштів ніколи не відводилося, а здійснювалося за рахунок залишків різних сум, що знаходилися у користуванні поліції, і відповідно озброєння це було поганої якості і не відповідало своєму призначенню.

З дозволу градоначальника А.С.Загоряньського-Киселя в грудні 1905 р. було придбано з

Кременчуцького артилерійського складу 100 револьверів системи “Сміт і Вессон” вартістю 13 руб. за штуку та 2000 набоїв до них за рахунок господарських коштів поліції. Ці револьвери і склали на той час основний комплект зброї, придатної для використання, тоді як всіх городових та кінних вартових при поліції, портовій дільниці, заводах, біржовому комітеті та інших установах налічувалося 357 осіб [16].

Проблема з переозброєнням була вирішена лише в грудні 1908 р.: миколаївський поліцмейстер відрепортував градоначальнику про придбання 255 револьверів системи “Наган” для переозброєння городових та вартових штатного складу поліції [17].

В 1910 р. були переозброєні чини

миколаївської портової поліції коштом міністерства торгівлі та промисловості: на миколаївське казначейство в розпорядження градоначальника переведено 736 руб. 80 коп. на зазначені потреби.

Слідом за переозброєнням чинів портової поліції до градоначальника звернулися Товариство механічного виробництва в Південній Росії та Товариство суднобудівних, механічних та ливарних заводів у м. Миколаєві з проханням дозволити придбати за власний рахунок нові револьвери системи “Наган” офіцерського зразка та набоїв до них.

Поліціанти при затримці чи переслідуванні злочинців часто ставали жертвами нападів. Переслідувані особи майже завжди при появі

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен В.М. Полицейская реформа в трудах комиссии ст. секретаря Каханова. – СПб., 1905; Иваницкий В.В. Учебник административного права. – Изд. IV. – Казань, 1911; Клейгельс Н.В. Основы полицейской службы. – СПб., 1902.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1118. – Арк. 5-6.
3. Там само. – Оп. 4. – Спр. 75. – Арк. 8-8 зв.
4. Там само.
5. Там само. – Спр. 75. – Арк. 18
6. Там само. – Оп. 3. – Спр. 27. – Арк. 32.
7. Там само. – Арк. 215.
8. Там само. – Арк. 104.
9. Там само. – Оп. 4 – Спр. 58. – Арк. 2-3.
10. Там само. – Спр. 75. – Арк. 10.
11. Там само. – Арк. 12.
12. Там само.
13. Там само. – Арк. 12зв.
14. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1011. – Арк. 1.
15. Крючков Ю.С. Град святого Миколая: Путеводитель по старому Николаеву. – Николаев: Возможности Киммерии, 2003. – С. 22.
16. ДАМО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1010. – Арк. 1.
17. Там само. – Арк. 37.
18. Там само. – Спр. 676. – Арк. 3, 3 зв.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2006 р.